

Materie met karakter

Jeroen Wiedenhof

De geesteswetenschappen gedijen het mooist in samenhang met de materiële wereld. Aan het onderzoek verleent materie een hechte basis: bij nieuwe vragen kun je terug naar het kleitablet, het schilderij of de geluidsopname. Vergelijking, analyse en conclusie worden immers zinloos zonder degelijke inventarisatie en observatie van materiële bronnen. En aan het onderwijs voegt materie de nodige ambachtelijkheid toe, om te beginnen met snuffelen, kijken, luisteren, betasten en beproeven.

Van veel materie is het lastig in te schatten wat de waarde voor latere generaties zal zijn. De archiefruimte is sowieso beperkt, er moet dus veel weg. Maar ook tussen de schatten die we wél bewaren zit fascinerend materiaal dat nauwelijks is

onderzocht. De Chinese schrijfmachine is een goed voorbeeld: hij is afgedankt sinds de opkomst van de kantoorcomputer, maar het onderzoek naar zulke apparaten komt nog maar net op gang.

De eerste serieuze monografie, *The Chinese typewriter. A history*, is pas vorig jaar verschenen.¹ Als goede *Urheber* doet de auteur, Thomas Mullaney, moeite om zijn terminologie te problematiseren. Hij wijst erop dat de Engelse en Mandarijnse termen *typewriter* en *dǎzìjī* [打字机] oorspronkelijk alleen alfabetische schrijfmachines aanduiden. De oudste modellen van Underwood, Adler en Olivetti concurreerden al met de drukkerij als draagbaar alternatief. Hun draagbaarheid bracht ze ook in China, waar ze *dǎzìjī* gedoopt werden: letterlijk 'schrift-slag-toestellen'.

Schematische weergave in de Chinese gebruiksaanwijzing van de *Shuānggǔ* schrijfmachine, ofwel de Dubbele Duif.

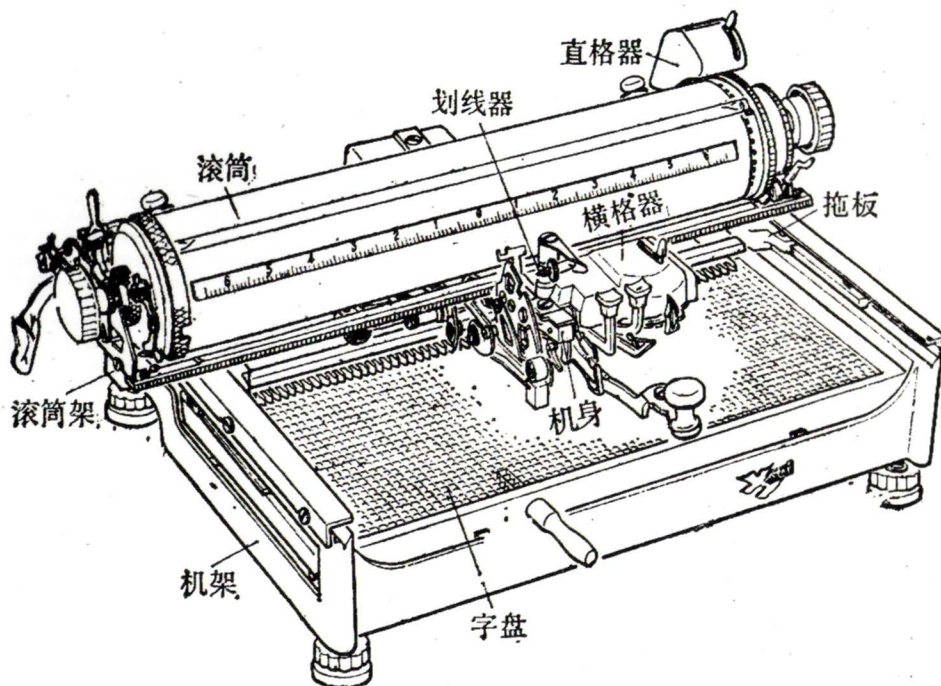

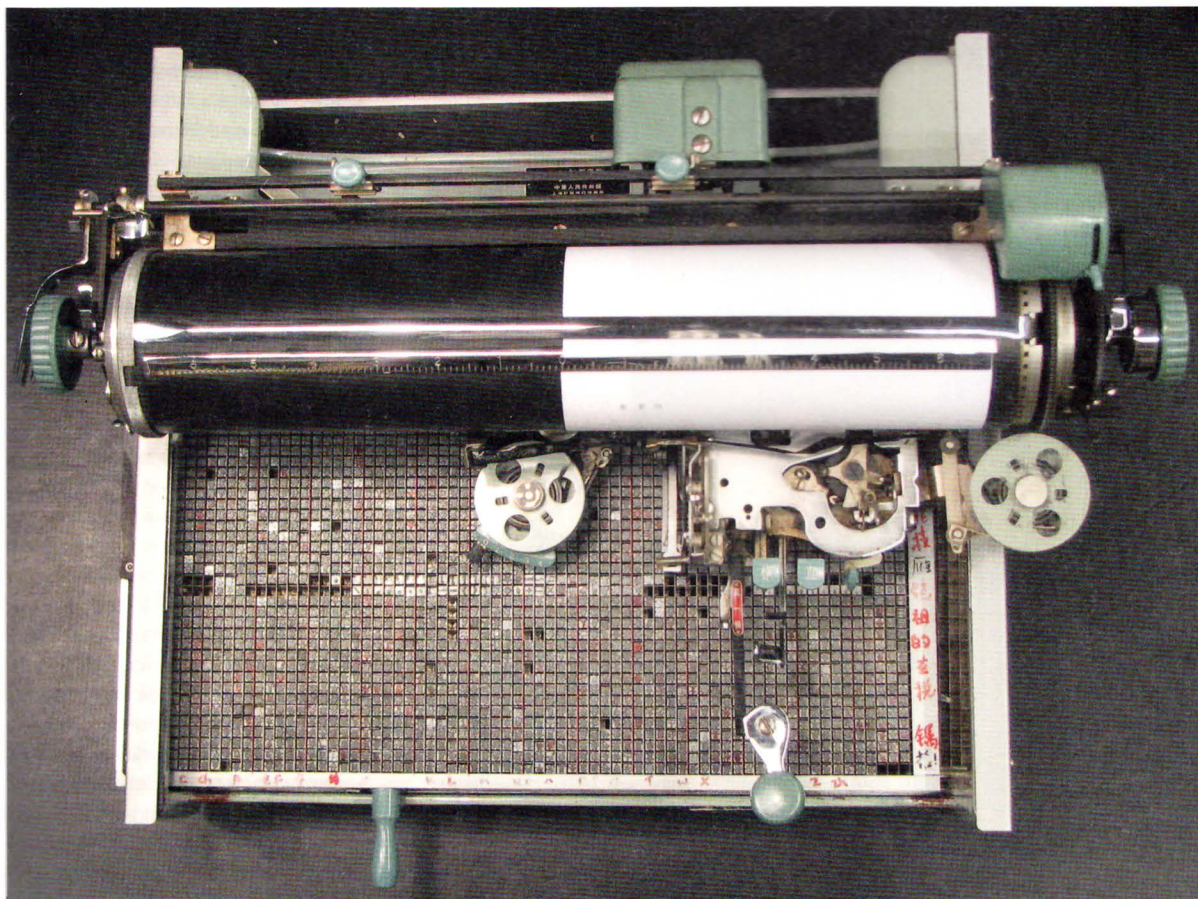
图1 双鸽牌 DHY 型中文打字机

Toen aan het einde van de negentiende eeuw de eerste schrijfmachines voor Chinese karakters verschenen, werden ook deze apparaten *typewriter* en *dǎzìjī* genoemd. Mullaney stelt de vraag of dit terecht was. Voor alfabetische schrijfmachines was bijvoorbeeld, naast de draagbaarheid, een toetsenbord kenmerkend. Op Chinese tegenhangers ontbrak veelal een toetsenbord, om over draagbaarheid maar te zwijgen. Terminologische keuzes bleken ook door te werken in de technologische aanpak. Veel uitvinders probeerden, verbeterden maar vergeefs, alfabetische principes toe te passen op de Chinese typografische praktijk.

Zo zit de geschiedenis van de Chinese schrijfmachine vol met juweeltjes uit de typografie, de technologie en de taalkunde. Het verhaal biedt ook intrigerende antropologische en sociologische doorkijkjes. Om een voorbeeld te geven: de Chinese populaire pers presenteerde destijds vooral het Europese en Amerikaanse beeld, waarin de vrouwelijke typist de hoofdrol speelde. Toch bestond in China een derde deel van het typende personeel uit mannen, die zo een vergeten groep blijken te vormen in de beeldvorming van de vroege twintigste eeuw.

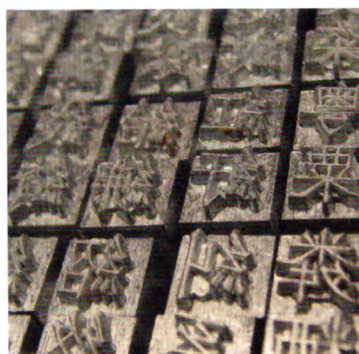
Mijn collega Marc Gilbert, China-specialist bij de Bijzondere Collecties van de Universitaire Bibliotheken Leiden, beschikt gelukkig over een handig karretje wanneer hij deze loodzware Chinese schrijfmachine aan het publiek vertoont. Soms mag ik met hem mee: een grote eer, want het is een pracht ding van een beroemd merk. Deze *Shuānggǔ* [双鸽] ofwel 'Dubbele Duif' uit de Volksrepubliek China is goed onderhouden en storingsvrij.

Het is lang geleden dat ik er teksten mee opmaakte, maar het Chinees typen heb ik niet verlerd. Mullaney spreekt lyrisch van *embodied memory* en *technosomatic discipline*, ik noem het maar spiergeheugen: zodra ik achter de Dubbele Duif plaatsneem, kan ik typen. Publieksvragen zoals 'Kun je verticale regels maken?' en 'Hoe varieer je de regelafstand?' weet ik alleen te beantwoorden door het eerst te doen, en dan mijn eigen handelingen onder woorden te brengen.

Bovenaanzicht van de Dubbele Duif.

Detail van het rooster met karakters in spiegelbeeld.

Vooraanzicht van de Dubbele Duif.

Foto's Jeroen Wiedenhof.

Als typist kijk je uit over een massief rooster van 70 bij 35 vakjes, dat plaats biedt aan 2450 korte metalen staafjes. Elk staafje is een stempel voor één karakter, gegoten in reliëf en in spiegelbeeld. Het rooster vol staafjes hangt op rails, zodat je het met één hand heen en weer kunt schuiven. De andere hand houdt een slagpen vast die boven het rooster is gemonteerd. Een Chinees karakter typ je in twee stappen: eerst de bak verschuiven tot het juiste karakter onder de slagpen ligt, en daarna de slagpen omlaagdrukken. Zo sla je via een inktlint een afdruk van het karakter op een vel papier, het papier transporteert één spatie verder, en het

staafje valt weer terug op de juiste plek in het rooster.

Dit complexe toestel is een verre nakomeling van de druktechnieken met losse karakters die in China sinds het midden van de elfde eeuw ontstonden, vierhonderd jaar vóór Gutenberg. En dankzij die losse karakters is deze Leidse machine ook een uitzonderlijk exemplaar. Tijdens de fabricage in China waren de karakters in de grafische volgorde van het Chinese woordenboek geplaatst. Bij ingebruikname in Nederland is het standaard karakterbed volledig herzien: ruim tweeduizend karakters zijn toen naar uitspraak geordend op alfabet. Zo is een ontmoeting tussen twee heel verschillende schrifttradities in deze unieke machine gematerialiseerd.

In de video 'Dubbele Duif' (Taalmuseum Leiden, 2017) demonstreert Jeroen Wiedenhof de werking van deze Chinese schrijfmachine. Zie www.vimeo.com/240988469. Zijn foto's bij dit artikel zijn beschikbaar via www.creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.nl.

¹ Thomas S. Mullaney, *The Chinese typewriter. A history*, Cambridge (Ma.), 2017.